

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת תצוה, תשס"ז
מספר 693מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שבת זכור

לפני כ-88 שנים, בשבוע השני של חודש נובמבר 1918, כאשר מלחמת העולם הראשונה עמדה לפני סיום, היו תוצאות המלחמה ברורות. מדינות הגוש האחד – מדינות ההסכמה, שהיו חברות בו 24 מדינות, ובראשן בריטניה, צרפת, ארה"ב ואיטליה, עמדו לנצח את מדינות הגוש האחר, מעצמות המרכז, שבראשן קיסרות גרמניה, קיסרות אוסטרו-הונגריה והאימפריה העותומאנית (תורכיה) השוקעת. אכן האימפריה העותומאנית חדלה להתקיים ונאלצה לוותר על שטחים רחבי ידיים, בהם אזור ארץ-ישראל, שעברה לשליטת בריטניה. הקיסרות של אוסטרו-הונגריה התפרקה, ובעקבות זאת זכו כמה לאומים בהגדרה עצמית ובעצמאות מדינית.

השפעותיה של המלחמה היו חמורות מאוד בעיקר לגרמניה. עוד בטרם הסתיימה המלחמה היה ברור שגרמניה תאלץ לוותר על שטחים נרחבים ותידרש לתשלומי פיצויים כספיים גדולים מאוד. אמנם המלחמה לא התנהלה על אדמת גרמניה, אך המצב בה היה קשה מנשוא; המדינה הייתה שרויה במצוקה כלכלית גדולה, ורבים בה רעבו ללחם. במישור הפוליטי הייתה תסיסה גדולה והופיעו ניצנים ראשונים של התארגנות למרידה נגד השלטונות, כגון מרידת המלחים בעיר קיל (Kiel). בסוף השבוע הראשון של חודש נובמבר 1918 חיכו הכול בגרמניה להודעתו של הקיסר וילהלם השני על התפטרותו. ואולם ביום שישי, ד' כסלו (8 בנובמבר) טרם ניתנה ההודעה המצופה מהקיסר שנמלט קודם לכן להולנד. ההשערה הכללית הייתה שההודעה תתפרסם ביום שבת, ה' בכסלו (9 בנובמבר). המתח לקראת ההודעה הצפויה היה גדול בציבור הגרמני בכלל ובציבור היהודי בפרט.

יש להדגיש שיהודי גרמניה היו נאמנים מאוד למולדתם בכלל ולקיסר וילהלם השני בפרט. רובם ראו את עצמם בעלי לאומיות גרמנית, ובזהותם היהודית ראו עניין דתי בלבד. על כן יהודי גרמניה כינו את עצמם "גרמנים בני דת משה". היהודים תפסו עמדות מפתח בכל תחומי החיים בגרמניה, בייחוד בכלכלה, בתעשייה, במסחר, ברפואה, במשפט, באקדמיה, באמנות ואף בפוליטיקה. מקומם של היהודים לא נפקד גם משורות הצבא. כ-100,000 יהודים גרמנים מתוך כ-615,000 יהודים (0.95% מכלל תושבי גרמניה) שירתו במלחמת העולם הראשונה בצבא הגרמני. 78% מן החיילים היהודים שירתו בחזית, מהם בדרגות קצונה, וביניהם גם בדרגות בכירות מאוד. מאות חיילים וקצינים יהודים זכו באותות הצטיינות. כ-12,000 חיילים יהודים-גרמנים נהרגו במלחמה, כלומר יותר מ-2% מכלל יהודי גרמניה נפלו בקרבות תחת הדגל הגרמני.¹ כאמור, השבת של ה' בכסלו תרע"ט (9 בנובמבר 1918) קרבה ובאה, וטרם הגיעה כל הודעה מטעם הקיסר על התפטרותו שהייתה כמעט בלתי נמנעת. יהודי גרמניה היו מדוכדכים ואף

¹ יהודה סלוצקי ומרדכי קפלן, **חיילים יהודים בצבאות אירופה**, הוצאת מערכות, תל-אביב 1967, עמ' 64-66. לשם השוואה, במלחמת העצמאות של מדינת ישראל, נהרגו כ-6,000 יהודים מתוך כ-630,000, כלומר כ-1%.

נבוכים. בכל שבת, לאחר קריאת התורה, היה רב בית הכנסת נוהג לעלות לדוכן ולברך את הקיסר ואת משפחתו בתפילה המסורתית:

הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים, מלכותו מלכות כל-עולמים, הפוצה את דוד עבדו מחרב רעה, הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה, הוא יברך, וישמור, וינצור, ויעזור, וירומם, ויגדל, וינשא למעלה את אדוננו: הקיסר וילהלם השני ירום הודו, מלך מלכי המלכים ברחמיו יחיהו וישמרהו ומכל צרה ויגון ונזק יצילהו וגו'.

בשבת זו התלבטו הכול אם יש לומר את הברכה המסורתית לשלומו של הקיסר, או שמא יש לדלג עליה, מאחר שההודעה על ההתפטרות צפויה לבוא בכל רגע. באותה שבת התמלאו בתי הכנסת של גרמניה מתפללים. גם מי שבדרך כלל הדיר רגליו מבית הכנסת ביקש לראות כיצד יפעל הרב המקומי, אם יברך את הקיסר אם לאו. והנה התברר שאף שלא נערך דיון מוקדם ולא היה תיאום כלשהו בעניין זה בין הרבנים, החליטו כמעט כולם שלא לומר את התפילה לכבודו של הקיסר.

באותה שבת פקדו מאות יהודים גם את בית הכנסת של הרב ד"ר עזרא מונק בברלין. הרב מונק היה רב בית הכנסת "עדת ישראל"² שעמד בשטחו של סמינר הרבנים המפורסם שהקים הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר.³ הרב מונק היה ידוע כתלמיד חכם, אינטלקטואל בעל שיעור קומה ונואם בחדר עליון.⁴ הרב החל לדרוש לא בענייני פרשת השבוע, תולדות, אלא בדבריו של שמואל הנביא לשאול המלך שאנו קוראים בהפטרה של שבת זו, שבת זכור (שמו"א טו:א-ג):

ויאמר שמואל אל-שאול, אתי שלח ה' למשחך למלך על-עמו על-ישראל, ועתה שמע לקול דברי ה'. כה אמר ה' צבאות, פקדתי את אשר-עשה עמלק לישראל, אשר-שם לו בדרך בעלתו ממצרים. עתה לך והכיתה את-עמלק, והחרמתם את-כל-אשר-לו, ולא תחמל עליו, והמתה מאיש עד-אשה, מעלל ועד-יונק, משור ועד ש, מגמל ועד-חמור.

את מלחמותיו הראשונות בפלשתים סיים שאול בהצלחה, ועתה הוא קיבל את משימתו העיקרית כמלך על ישראל: מלחמה נגד אגג מלך עמלק. שלא כמלחמותיו נגד הפלשתים, כאן דובר במלחמת קרמה, מלחמה ללא פשרות, שבה אסור היה לו להשאיר בחיים, בין אדם בין בעל חיים, על פי הצו של שמואל ועל פי הנאמר בסוף פרשת בשלח: "כי-מחה אמה את-זכר עמלק מתחת השמים" (שם' יז:יד), ובסוף פרשת כי תצא: "זכור את אשר-עשה לך עמלק בדרך בצאתכם ממצרים... תמחה את זכר עמלק מתחת השמים, לא תשכח" (דב' כה:יז-ט).

שאול אכן יצא למלחמה נגד עמלק ואף נחל בה הצלחה מוחצת והביס את אגג. ואולם בניגוד למה שצוה, השאיר את מלך עמלק בחיים, וכיוצא בזה את "מיטב הצאן והבקר והמשנים" (שמו"א טו:ט).

בבית הכנסת "עדת ישראל" בברלין הסביר הרב מונק את הנאמר בספר שמואל, פסוק אחר פסוק, כשציבור המתפללים עוקב אחריו בדריכות:

שמואל מוכיח בחריפות את שאול על שלא פעל כפי שצריך היה לפעול (טו:יז-כב): "הלא אם-קטן אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה... ולמה לא-שמעת בקול ה', ותעט אל-השלל, ותעש הרע בעיני ה'... החפץ לה' בעלות וזבחים כשמע בקול ה'". רק לאחר ששמע את הדברים הקשים של שמואל הנביא, הכיר שאול בחטאו (כד-כה): "חטאתי כי-עברתי את-פי-ה' ואת דברך, כי יראתי את העם ואשמע בקולם... ועתה שא-נא את חטאתי ושוב עמי ואשתחוה לה'".

שאול המכיר בחטאו ביקש מחילה והוסיף לבקש משמואל שיתפלל עמו, אך שמואל לא היה מוכן לסלוח לו: "כי מאסתי את דבר ה' וימאסך ה' מהיות מלך על-ישראל" (כו).

² קהילה זו הוקמה בשנת 1869 ע"י קבוצה של יהודים אורתודוקסים, בעקבות מינויו של אברהם גייגר הרפורמי לרבה של ברלין.

³ הרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר (1820-1889) היה חוקר, מחנך ומנהיג היהדות האורתודוקסית בגרמניה. הוא התנגד בחריפות לאברהם גייגר (1810-1874) ולתנועה הרפורמית, שגייגר נמנה עם ראשיה. הרב הילדסהיימר שאף לכרוך את היהדות המסורתית עם התרבות האירופית. לשם כך הקים בשנת 1879 את הסמינר לרבנים בברלין ועמד בראשו עד פטירתו. כמו כן שימש רבה של קהילת "עדת ישראל" בברלין.

⁴ הרב ד"ר עזרא מונק (1867-1940) היה אחיינו של הרב עזריאל הילדסהיימר. הוא היה בוגר סמינר הרבנים שדודו יסד ושעמד בראשו. בשנת 1900 התמנה לרבה של קהילת "עדת ישראל" בברלין. הוא שימש יועץ למשרד החינוך ולמשרד הדתות של פרוסיה. ושימש מנהל "המשרד להגנת השחיטה" בגרמניה ושינה את שמו של המשרד ל"מרכז לענייני שחיטה בגרמניה". הרב מונק פרסם חיבורים תורניים רבים. בשנת 1938 הוא עלה לארץ ישראל והתיישב בירושלים, ובה התגורר עד שנפטר כעבור שנתיים. בנו, הרב עלי מונק, שימש רב של בית המדרש של גולדרס-גרין בלונדון.

הרב מונק הוסיף לתאר את האירועים הדרמטיים, כששמואל פונה ללכת מעם שאול (כו-כח):
 "ויסב שמואל ללכת ויחזק בכנף-מעילו ויקרע. ויאמר אליו שמואל קרע ה' את-ממלכות ישראל
 מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך".

ושוב מודה שאול בחטאו, וחוזר ומפציר בשמואל שלפחות לא יבייש אותו בנוכחות הזקנים
 והעם: "ויאמר חטאתי, עתה כבדני נא נגד זקני-עמי ונגד ישראל ושוב עמי והשתחוייתי לה' א-
 להיך" (ל). והפעם שמואל חס על שאול ועל כבודו ונענה לו.

בנקודה זו הפסיק הרב מונק את דבריו מתוך ספר שמואל ופנה לבאי בית הכנסת ואמר: כשם
 ששמואל נענה לבקשתו של שאול המלך ושמר על כבודו בפני זקני עמו ובפני עמו ישראל, כך
 נשמור אנו על כבודו של הקיסר ונאמר את התפילה לכבודו ולכבוד ביתו. והרב מונק בירך את
 הקיסר בתפילה הנזכרת: "הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים".

ציבור המתפללים בבית הכנסת נשאר בדממה מוחלטת. הם היו המומים. הם חשו שהם עברו
 חוויה דתית-רוחנית-אינטלקטואלית עמוקה. הרי הרב מונק, בהיותו הרב של בית הכנסת, יכול
 היה לומר שהוא כבעל הסמכות הרבנית במקום קובע שיש לומר את התפילה למען הקיסר. אבל
 הרב מונק לא הסתפק בכך. תחת זאת הוא הוביל את ציבור שומעיו ללימוד פרק מדברי הנביאים
 כדי להראות שהאירועים המסעירים שבספר שמואל רלוונטיים לדורות. כל זה – כדי שהציבור
 יבין את הרקע ואת נימוקיו לאמירת התפילה לשלומם של הקיסר.⁵

ד"ר דב לויטן

החוג המשולב למדעי החברה
 מינהל המכללות והמכינות

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁵ ראו בהרחבה: Markus Melchior, *Levet og oplevet – Erindringer, Hirschsprungs*, Copenhagen 1965, pp. 72-73